

natpis ne prepuste zubu vremena ili ljudskom nemaru i nebrizi, već ga ne odugovlačeći snime i objave te tako sačuvaju od propasti. U usporedbi s trudom što ga je Fučić uložio u dosadašnje prikupljanje, obradu i objavljivanje glagoljskih natpisa (u ovoj knjizi, ali i u radovima koji su joj prethodili) bit će sigurno neusporedivo manje, iako svaki prilog može biti dragocjen.

Nadamo se da će mnogi posezati za knjigom B. Fučića; po načinu obradbe ona je pristupačna ne samo stručnjacima, jezikoslovcima i povjesnicima, koji će bez sumnje u njoj naći prikupljenu građu za daljnja istraživanja, već i svima onima kojima je stalo do toga da bolje upoznaju hrvatsku kulturnu baštinu. Po svojem sadržaju i po obradi svakoga pojedinog natpisa ova je knjiga mnogo više negoli običan katalog.

Knjiga koju smo predstavili ovim osvrtom nije samo svjedočanstvo o jednom području naše kulturne baštine, području koje se sastoji od više komplementarnih dijelova a zajednički ih obuhvaćamo nazivom glagoljaštvo. Ova je knjiga također – kao što je prirodno – svjedočanstvo o njezinu autoru. Rodom je s otoka Krka, eldorada glagoljaštva. Za glagoljaštvo otoka Krka osobita je sretna okolnost što je na Krku ne samo nastao i do danas ostao sačuvan velik broj glagoljskih kodeksa, nego i to što je Krk znao oduševiti ljude da glagoljicu njeguju i da glagoljaštvo kao kulturno nasljeđe proučavaju. Fučić je za glagoljicu vezan od djetinjstva, a u zrelim je godinama u njoj našao vrednotu kojoj je poklonio najbolji dio svojih snaga i svojega vremena. Svojim djelom B. Fučić pridružio se onim Krčanima – Črnčiću, Parčiću, Milčetiću, Štefaniću, da spomenemo najzaslužnije – koji su kulturno bogatstvo svojega zavičaja drugima otkrivali i time ih zadužili i obogatili.

Josip Tandarić

Супрасълски или Ретков сборник в два тома (in folio), Йордан ЗАИМОВ, увод и коментар на старобългарския текст, Марио КАПАЛДО, подбор и коментар на гръцкия текст, Българска академия на науките – Институт за български език, София 1982-1983.

Nakon Miklošičeva izdanja (*Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice suprasliensi*, Vindobonae 1851) i Severjanovljeva (*Супрасълска рукопись*, Санктпетербургъ 1904) izašlo je pod okriljem Bugarske akademije znanosti (Институт за български език) novo tiskano izdanje *Suprasalskog zbornika*: novo izdanje što se tiče grčkog teksta, uvoda i komentara, dok je starobugarski tekst, zapravo, onaj isti koji je svojevremeno priredio Severjanov, osim nekih ispravaka ubačenih direktno u tekst i unesenih u popis tiskarskih pogrešaka (str. 9).

U izdanju (dvije velike knjige na ukupno 572 + 20 str.) priredio je Jordan Zaimov starobugarski tekst, dok je Mario Capaldo priredio grčki tekst koji je donešen usporedno sa starobugarskim. Prednost mu je u tome što je na lijevoj strani donesena jasna fototipska reprodukcija kodeksa, koji je dosad bilo teško konzultirati, kao i u tome što su na dnu stranice, ispod komentara koji se odnosi na starobugarski tekst, donesene varijante drugih grčkih kodeksa koje Capaldo nije uvijek pažljivo i savjesno navodio.

Izdanje je opskrbljeno bogatom, premda ne posve ažuriranom bibliografijom, koju je priredila Lidija Stefova, a koju Zaimov nije uvijek konzultirao. Komentar starobugarskog teksta prilično je manjkav: nije upotpunjen novim podacima, pun je brojnih pogrešaka koje se ne mogu opravdati, a ponegdje je iskvaren grubim pogreškama. Pogreške kao *transferui* 507₃₇, *ἐν τῷ σωτήρῳ* 108₃₂, *ἐλεηποακτῆσαντες ἀρνήσασθε* 107₃₃ mogle bi bez ikakva daljnjeg komentara biti dovoljne za ocjenu ovog izdanja. Tim su pogreškama nadodane nove, kao npr. nezgodno ispravljanje lokativa **ѠМЪ** (**ѠМЪ** сърешено в м. мѠѠ аѠѠѠ) na str. 286 u dativ **ѠМОѠ** (kojemu uostalom ne prethodi **МЪ**), pogotovu kad znamo da se glagol **ПРИКОСНЖТИ СѠ**, osim što dolazi sa **МЪ** i dativom (cf. 73₇₋₈) redovito slaže s lokativom (cf. 182₆ i Iv 4,9); tvrdnja da je **ѠЖЕ** 370₅ opći oblik koji dolazi ovdje umjesto **ИЖЕ**, dok u grčkom tekstu čitamo *ὄ*; zamjena prezenta aoristom kao **ВЪЗА** : **ПРИМЕТЪ** (Cloz) 421₃₂ i štošta drugo.

U predgovoru ovog izdanja začuđuju neke Zaimovljeve tvrdnje o razvoju starobugarskog jezika koji bi on prerano htio svesti u granice suvremenog bugarskog jezika. Vrijedno je spomenuti neke od njih, npr. onu na str. 6, gdje Zaimov tvrdi da je genitiv preuzeo ulogu akuzativa (Родителен вместо винителен), te navodi jedan jedini, i k tomu veoma prijeporan primjer. Radi se o čitanju **ВЪ СЛѠДЪ ѠГО ПРИДЕ** 233₂. Prema njegovu mišljenju nalazimo se pred konstrukcijom **ВЪ** s genitivom. Naše je, međutim, mišljenje, koje smo već više puta izrazili, da takva konstrukcija ne postoji. Zapravo od samo dva navedena primjera (cf. Severjanov, Supr. 427, bilj. 4; A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, 187) samo se jedan ne može sigurno riješiti. Odlomak grčkog teksta *ὄλον γὰρ τὸ τῆς ἡμέρας τοῦ βίου ἀνεπλήρωσεν ἔργον* osvjetljava starobugarski tekst i pomaže da se utvrdi izvorno čitanje koje se, pošto se ispusti slog **-ГО** u **ВЪСЕГО**, savršeno poklapa s originalom iz kojega je potekao. Slavenski naime prijevod odgovara »ad verbum« točno redoslijedu riječi grčkog originala **ВЪСЕ{ГО} ВО ДЪНЕ ЖИЗНИ ИСПЛЪНИ ДѠЛО** 427₄. Dodavanje genitivnog nastavka **-ГО** djelo je prepisivača (ili nekog korektora) koji je, ne zagledajući u grčki tekst, smatrao da bi se **ВЪСЕ** (= *ὄλον*) moralo odnositi na **ДЪНЕ**, pa ga je s njim kongruirao. Pogrešne kongruencije, poput ovih, susreću se i na drugim mjestima kodeksa (cf. 536₁₃, 538₁, 426₂₃₋₂₄, 513₁₇). Drugi je primjer odlomak koji dolazi na str. 72₈ **ВЪ МАЛОВРѠ-**

МЕНЬНААГО СЕГО ЖИТНА *ἐν τῷ προοκαίρω ταύτη στρατεία* koji se, između ostalog, može možda protumačiti kao **ВЪ МАЛО ВРЪМЕНЬНААГО СЕГО ЖИТНА** (sa **ВЪ МАЛО** uz genitiv), budući da je *πρόοκαρος* preveden na str. 97₁₀₋₁₁ s **ВРЪМЕНЬНЪ**. Međutim, čak ako i želimo na tom mjestu vidjeti genitiv s prijedlogom **ВЪ**, treba reći da se stvaranje pravila ne može zasnivati na jednom jedinom primjeru. Prema tome konstrukcija **ВЪ** s genitivom, koju Zaimov zagovara, više je nego sumnjiva. Posebice je dvoznačna s gledišta fonetike, jer se u ovom kodeksu krajnji **-Ъ** iza kojega slijedi **и** (= *i-* ili *j-*) veoma često javlja za *sandhi* u obliku **-Ъи** (cf. 343₁₉, 388₂, 508₂₅₋₂₆ *passim*). Prema tome, kad bismo na tom mjestu čak i imali oblik **СЛѢДЪи**, ne bismo mogli s apsolutnom sigurnošću odrediti broj, a ne bi nam mogao pomoći ni grčki tekst, budući da u ovom kodeksu grčkom pluralu, na žalost, često odgovara singular i obrnuto (cf. 368₆, 10-11, 501₃, 26-27, 219₆ *passim*). Prema tome, može se raditi kako o singularu tako i o pluralu, ali uvijek samo o akuzativu, a nikako o genitivu. U ovom se odlomku, po našem mišljenju, javlja najvjerojatnije *scriptio defectiva*, koja se zamjećuje i u Ma (Lk 2,1), gdje za razliku od Zo, koje donosi *scriptio plena*, čitamo **ВЪ ДЪНИ ТЪ**. *ἰζηδε ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξῆλθεν* što na neki način potkrepljuje ono što je već rečeno u vezi sa **ВЪ СЛѢДЪ ѦГО**. U vezi s primjerima o počecima općeg padeža koje Z. navodi, možemo reći da su slabo uvjerljivi: **ПОВѢЖДЕНЪ ВЪИХЪ МЪЖИ СИМИ СВАТЪИМИ** 78₂₇₋₂₈ *νενίκημαι ὑπὸ τῶν ἀγίων τούτων ἀνδρων* (*sic*). Zar je možda **МЪЖИ** u odnosu na **МЪЖИИ** Герм 151δ 6-7, neki drugi padež, a ne instrumental? Ova vrsta instrumentala postoji još uvijek u nekim hrvatskim dijalektima, kao u čakavskom, gdje nalazimo *s muži* (ali *s ženskami*), *s konji* (ali *s kravami*). Nastavak **-МИ** ove vrste imenica proširio se kasnije analogijom na druge osnove kao što primjećujemo u tekstu koji navodi Z. Što se tiče **ГЛАДЪ** **ЗАМОРИ** 367₁₅, najvjerojatnije se radi uz mnoge druge (cf. 125₁₀, 141₁₄₋₁₅, 396₂₃ *passim*) o slučaju gdje je nastavak **-МЪ** ispušten. Kao potvrda za ovu pojavu ima i obrnutih slučajeva u kojima je **-МЪ** pogrešno dodan (cf. 32₁₈₋₁₉, 425₂₂₋₂₃ *passim*). Manjak ili višak nastavka gotovo sigurno ovisi o upotrebi kratica s nadrednim slovima (npr. **ГЛАДЪ**) koja su tokom rukopisne tradicije mogla biti ispuštena ili pogrešno dodana, pa bi oblik **ГЛАДЪ** **⟨МЪ⟩** mogao vjerojatno biti bliži originalu, premda se ne bi trebao sasvim isključiti ni oblik **ГЛАДЪ** prema tumačenju koje je dao W. Vondrák (*Altkirchenslavische Grammatik*,² Berlin 1912, 417). Jednako kao **-МЪ** mogu nedostajati ili biti suvišni **-ГО**, **-ХЪ**, **-ВЪ**, a takvih je primjera mnogo u ovom kao i u drugim kodeksima. Jasni su primjeri ovakvog postupka na str. 29₂ **ОТЪ МЪ СТИ** { **ВЪ** } (= *ἐκδικέσεως*), na strani 32₁₈₋₁₉ **НЕ ВЪИ ДЪНИ Ѧ** { **МЪ** } **АРΧΑΓΓΕΛΟ** { **ВО** } **МЪ** (= *ἀπορσίαν διὰ τοῦ ἀρχαγγέλου*) i na strani 425₂₂ **ΜΥΡΟ** { **МЪ** } (= *τὸ μὲν μύρον*) za koje upućujemo na *Slavica mendosiora*. Scritti in onore di G. Bonfante, Brescia 1976, l., 245 i d. Isto tako ni

СВОИ 292₂₈ за СВОИ (҃Ъ) ne predstavlja nikakvu poteškoću za tumačenje. Vrlo je teško dijeliti Zaimovljevo mišljenje, premda pokoji primjer može stvoriti zabunu i izazvati opravdanu sumnju. Ove sumnje imaju svoj korijen u tekstu koji je nepouzdan na nekim mjestima na kojima bilježimo nepotrebna umetanja (cf. 283₃, 322₁₉, 325₅₋₆), pogrešne kongruencije (cf. 122₁₈₋₁₉, 317₆, 381₁₋₂, 383₁₄, 427₄) koje su plod rada prerađivača, i brojne pogreške koje se dijelom pripisuju prepisivačima a još više korektorima, koji su neka mjesta učinili nepopravljivima.

Ispadanje nazala, vidljivo već u Ma (cf. по рѡдѡ Lk 1,3), a nalazimo u nekim čitanjima koja govore sama za sebe, kao сѡштѡ ми ѓντος μου 227₆ за сѡштоу ми i obrnuto сѡтворѡш оу ποιήσασαυ 395₃₋₄, ali zbog toga ne možemo dovoditi u pitanje ulogu padeža. Primjer koji Z. navodi da potkrijepi svoju tezu o gubitku genitiva (липса на родителен отречен) никтоже (sic) велико отъ тебе просимъ 513₆ οὐδὲν ἀπαιτοῦμέν σε μέγα mogao bi se protumačiti kao doslovan prijevod pod jakim utjecajem grčkoga jezika, pravi pravcati grecizam (cf. upotreba apsolutnog genitiva 415₅₋₆, 419₇₋₈), ali kao posljedica ispadanja nastavka -го (cf. 405₁₁ gdje je gore dodan, 427₄ gdje ga ima previše, 305₉, 382₆, 436₂₆, 527₂₈ gdje nedostaje). Ne čini nam se razboritim gledati u obliku СВОА (врѡсты) znak за »opći padež« 279₁₄, budući da je on najvjerojatnije rezultat sažimanja СВОЕА, kao što to sam Z. potvrđuje u bilješci na dnu stranice. Vidljivi slučajevi sažimanja u ovom kodeksu mogu se zapaziti u odlomcima 278₂₂, 498₁₅, 510₁₈, 511₂₀. Preuranjeno je dapače smatrati, barem ne za čitav starobugarski period, da pokazni pridjev može imati ulogu pravog člana. Naravno, klice se već naziru, ali funkcija demonstrativnog pridjeva još je ograničena i sasvim određena.

Nakon ovog kratkog uvoda počinjemo redom navoditi propuste i pogreške u ovom izdanju.

U komentaru gotovo se ne vodi računa o Meyerovu članku s njegovim oštroumnim sugestijama (K. H. Meyer, *Altkirchenslavische Studien*. I. Fehlübersetzungen im *Codex Suprasliensis*. Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, 15/16. Jahr. Geistwissenschaftliche Klasse. Heft 2 Halle [Saale] 1939), premda je naveden u bibliografskom popisu. Konjektura, tumačenja, ispravci, doprinosi u korist razumijevanja teksta za brojne su slučajeve sasvim nepoznati dvojici izdavača. Uzmemo li kao primjer – da spomenemo samo neke – odlomak 91₂₋₃, u kojem Meyer (*Fehlübers.* 5) razabire grčki ekvivalent за оставимъ (= ἀπολείψωμεν), dok grčki tekst pruža čitanje ἀπαλείψωμεν, zamjećujemo da Z. u svom komentaru ništa ne bilježi. Na str. 96 u bilješci 15-16 Z. ističe da u grčkom nema odgovarajuće forme за по истинѡ (п. и. без гр.). Možda bismo ovdje mogli pomisliti da se radi o omašci, budući da se nije vodilo računa o prisustvu ѓντως u grčkom tekstu koje je prevedeno s по истинѡ i u recima 8-9, a što je Meyer savjesno iznio u svom

Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis (Glückstadt u. Hamburg 1935). Za prijevod *πράξαντες* s **ВЪСΚΗΡΗΥΑΒЪШЕ** 151₁₀ Meyer (*Fehlübers.* 9) iznosi svoju konjekturu koja je u komentaru »u pravilu« zanemarena. Komentator novog izdanja citira, protivno svom običaju, samo jedanput Meyera (*Fehlübers.* 11), i to u vezi s prijevodom *τοῦ ἀντροῦ* s **МЪЖА** 216₉₋₁₀ (= *τοῦ ἀνδρός*). Vjerojatno se radi o nečitljivom odlomku u grčkom tekstu, kaže Z. Možda nije baš sasvim nečitljiv već je pokvaren zbog sonorizacije bezvučnog dentala iza nazala, a ispred titrave likvide (cf. **ἄντρος*/**ἄνδρος*; *μάντρα*/*μάνδρα*; *χάντρα*/*χάνδρα*). Kao što Meyer (*Fehlübers.* 12) pravilno zamjećuje **сѣ** 233₁₁ je prijevod grčkog *ιδέ*, a ne *ἴδῃ* (kojemu odgovara **оу҃же**) o čemu, međutim, Z. u bilj. 11 ne govori. Ograničava se samo na to da upozori na neslaganje između grčkog i starobugarskog teksta.

Capaldo koji je priredio grčki tekst daje na str. 237₃ čitanje *ἐν γῆ* (koje se slaže sa **НА ЗЕМН**), koje je već Meyer pretpostavio (*Fehlübers.* 13), a da nije spomenuo varijantu *ἐγγύς*, jedino dostupnu njemačkom učenjaku. Mislimo da ne bi trebalo biti dvojbe u vezi s identitetom riječi **ВЗВѢСТИТЪ** 244₆. Radi se o supinu s izričitim finalnim značenjem u ovisnosti o **ПОСЛАНЪ ВЪСТЪ**. Ne isplati se u takvom slučaju uspoređivati i pozivati se na kasnije tekstove, kad se znade da supin u određenom povijesnom razdoblju ustupa mjesto infinitivu na gotovo čitavu slavenskome jezičnom području osim izuzetaka za slovenski i lužičko-srpski.

Čini nam se ponešto sumnjiva Zaimovljeva tvrdnja u vezi s **МЛАДЪ ОНЪ** 248₂₈ u prvom redu što **МЛАДЪ** ne odgovara točno grčkom *χλοηφόρον*, a i zbog toga što ni ostala tri odlomka (417₂₄, 438₂₇, 487₄₋₅), navedena za usporedbu i za potvrdu, ne potkrepljuju njegovu tezu. Tamo je zapravo **ОНЪ** prijevod za grčki *ἐκεῖνος* koji u kontekstu dolazi prema grčkom redosljedju.

Nezgodna je i ona primjedba u bilj. 26-27 na str. 258. Tu se ne vodi računa o *σέβη*, kojem odgovara **УЪТѢШН**. Grčki tekst, dakako, ima i *ἐπιθύεις* (= *принесеш жертва*) što je C. naveo na dnu stranice. To čitanje očito nije bilo sadržano u grčkom kodeksu koji je bio na raspolaganju slavenskom prevodiocu. Sasvim neuspjela čini nam se bilj. 11 na str. 260, kao što je beskorisna i primjedba na str. 115₂₉₋₃₀, budući da su **ЖЪЗЛНѢМ?** i **КАМЕННЮ** — nepotrebno je reći — kolektivne imenice, dakle njihovo slaganje s grčkim pluralom sasvim je pravilno. Kad bismo mislili kao naš komentator, trebali bismo tvrditi da ni prijevod *τὰ φύλλα* (to je originalno kolektivna imenica) s **ЛНСТВННѢ** i *οἱ ἀδελφοί* s **БРАТ (Р)ННА** nije sasvim prihvatljiv. U bilj. 17 na str. 264 Z. primjećuje nepotrebno »**СЛАВЪ** гр. *име*«. Međutim, osim što grčki izraz *δνομα* — jednako kao hebrejski *šēm* — znači *ime*, znači također *reputacija*, *glas*, *slava* (cf. lat. *nobile nomen*), što pokazuje da je slavenski prevodilac shvatio njegov pravi smisao. Na str. 265₁₂₋₁₃ ne možemo govo-

Smatramo da, kako drugo, koje Z. spominje u svojoj bilješci, tako i treće *н* na str. 293₂₉, nalazi prihvatljivo opravdanje u činjenici da se nazočnost drugoga kao i trećega *н* može vrlo lako protumačiti. Drugo *н*, koje je kopulativan veznik, moglo je nastati ditografijom ili kao posljedica gubljenja značenja subordinacije, a najvjerojatnije je, kao u grčkome, oznaka participijalne rečenice pod vidljivim utjecajem bizantskoga grčkoga (cf. Vaillant, *op. cit.*, 350). Što se tiče trećega *н*, jasno je da se radi o prijedlogu *нъ*, gdje se dentalni zvučni frikativ asimilirao s dentalnim bezvučnim frikativom, nakon čega (str. 7) se grupa geminata pojednostavila (cf. *БЕ - СКВРЪНЪИ* 338₂₀₋₂₁, *БЕ СТАРОСТИ* 352₂₂) dajući kao rezultat *н сѡ-*. Očito je da Z. nije primijetio u vezi sa *ХОДАА* 304₁₅ da u grčkom kritičkom aparatu (15) rukopis P pruža varijantu *περιερχόμενος* koja u potpunosti odgovara starobug. participu prezenta. Nema dakle razloga pretpostavljati problematični imperfekt. Bilješke 6 i 8 na str. 308 nemaju svrhe. Da *ЦѢЛЪБА* odgovara grčkom *θεραπεία* 'njega, liječenje, lijek', stvarno nitko ne dovodi u pitanje. Naime, u Severjanovljevu izdanju bilj. 6 i 8 opravdane su time što su slogovi drugačije podijeljeni. Bila bi mnogo korisnija uputa na dva prethodna izdanja ili usporedba s novim čitanjima uz pomoć grčkog teksta. Dok Z. citira na str. 352₂₁ Leskiena, ne citira ga u bilj. 25 na str. 310 u vezi s *crux* koje je on riješio (cf. A. Margulíes, *Der Altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, Heidelberg 1927, 153). Rješenje *МЪНѢШЕ* kao *МЪНѢ, АШТЕ* (= *ѢШТЕ*), ako se možemo pouzdati u bilješku, moglo bi se činiti više Zaimovljevo nego Leskienovo, koji ga je zapravo prije njega otkrio.

Što se citata tiče na istoj str. u redu 26 – da nastavimo popisom onih promašenih – Meyer (*Fehlübers. 18*) je primijetio da grčkoj riječi *φωνήν* odgovara u starobug. tekstu *ЖИЗНИ* (= *ζωήν*). Ni ovo odstupanje od grčkog teksta u starobug. prijevodu nisu zabilježila dva izdavača. Oni nisu čak ni opazili razliku u značenju između grčke riječi *καθαίρεισις* i starobug. *ОУНШТЕНИЕ* 315₂. Ovo zadnje, kako Meyer (*Fehlübers. 19*) pravilno zapaža, odgovara grčkom *κάθαρσις*, a ne *καθαίρεισις*. Jasno je da je *НЛИ* iza *ПАУЕ* 316₈₋₉ (*Fehlübers. 20*) pravi kalk prema grčkom *μᾶλλον ἢ*. Odlična, ali propuštena, prilika da se upozori na to. Ostao je također nezapažen, prijevod *διωδούμενος* s *ИСПРАВЪНАА* 316₁₃. Vjerojatno je izbjeglo Zaimovu kao i Capaldu da *ИСПРАВИТИ* odgovara grčkom *διορθοῦν*, no jasno je da nisu konzultirali izvrsni Meyerov rad (*Fehlübers. 21*).

Dva izdavača nisu istakla (jednako kao na str. 387₂₄ za obrnuti slučaj) ni razliku između *ВѢДѢША* i *είδον* 323₁₄ koju je zabilježio Meyer (*Fehlübers. 22*). Radi se, vjerojatno, o zamjeni *Ѣ/И*, što treba pripisati prije starobug. rukopisnoj tradiciji nego pogrešci u prijevodu. Pitamo se, oslanjajući se na Miklošičev i Meyerov Rječnik te na izdanja Migne (PG 59,708), nema li možda u grčkom tekstu čitanje *πρατῶριον* uz *πρατήριον* 331₂₇, budući da ovo posljednje čitanje, doneseno u tekstu izdanja, odgovara starobug. *ПРОДАНИИ*. Zaimovljeva primjedba » *ДОБРѢ*

без. гр.», 335₉₋₁₀, čini se neumjesnom, budući da **ВОНІАЕТЪ** (cf. hrv.srp. *vonjati*) odgovara točno grčkom *ὄξει* (cf. Liddell-Scott, *A Greek-English Lexicon*,⁹ Oxford 1940, s.v.: »*smell, whether smell sweet or stink*«) i lat. *olet* koji ne specificiraju kvalitet mirisa, kao u ruskom *пахнет*, dočim je *вонять* zadobio značenje 'smrdjeti'. Potrebno je stoga odrediti ih prilogom: lat. *bene, male olere*, ruski *хорошо, плохо пахнуть*. Budući da *μυριπνοεῖν* znači 'širiti dobar miris', prevodilac je glagol **ВОНІАТИ** trebao popratiti prilogom koji bi mu odredio značenje. Spomenimo još, kad smo se već zaustavili na ovoj stranici, ono što je Meyer (*Fehlübers.* 24) zamijetio u redu 12 u vezi s razlikom u značenju između **ΔΕΒΕΛΥ-СТВА** i njegove grčke paralele *τραχύτητα*. Željeli bismo da oba izdavača od početka do kraja pažljivo pročitaju izvrsni Meyerov članak koji smo često puta citirali. Ne čini nam se potrebnom ni primjedba 23 na str. 341 jer je **ΔΑ [. . .] ΝΑΜЪ ΒΑΔΕΤЪ ΒΨΠΙΤΙ** upravo doslovan prijevod grčkog teksta *ἴνα [. . .] βοῶν ἡμῶν ὑπάρξῃ*, pa mu nije potreban nikakav komentar.

Što se tiče primjedbe 12 na str. 344, možemo upozoriti Zaimova da je sa **АРЪЖЪ [. . .] СИ** preveden u starobugarskom grčki medij *κατέχομαι* jednako kao i na str. 405₁₀. I na str. 346₇ u vezi s **ТВОРИМАА** Severjanov pomišlja na spajanje s **⟨ГО⟩**, što prenosi i Meyer (Wb), dok Zaimov, kako se čini, to ne prihvaća. Usprkos Leskienovu citatu (*Zur Kritik des altkirchenslavischen Codex Suprasliensis*. Abhandlungen der philol.-hist. Klasse der K. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 27 (1909), I, 15) smatramo velikim propustom što se ne poziva na Marguliéa (*op. cit.*, str. 63) u vezi s **ТВАЛІАА** na str. 352₂₁, gdje je Leskienov ispravak **А ВЪНІА** poboljšan u skladu s iskvaćenim čitanjem, postupnom zamjenom **ВЪА ВЪНІА**.

Da bi se opravdala prisutnost **НЕДЪГЪ** 352₁₁ u odnosu na grčki *πνεύμα-σιν*, svojevremeno je iznesena kao pokušaj da se protumače neke anomalije u starobug. tekstu, prijepona, ali ne posve zanemariva pretpostavka. Među ostalim mogućnostima postoji, zapravo, i takva, da je *πνεύμασιν* zbog mogućeg kraćenja shvaćeno kao *πήμασιν*. Riječ **НЕДЪГЪ** u biti je prijevod grčkog *νόσημα*, sinonima od *πήμα*. U vezi s ovim neslaganjem starobug. s grčkim tekstom, nisu citirani ni Leskien, niti Meyer (cf. G. Fermeglia, *Note critiche al testo del Codex Suprasliensis*. Rendiconti dell'Istituto Lombardo — Accademia di Scienze e Lettere, Classe Lettere — vol. 100 — Milano 1966, 430). Problematičan, premda s oprezom prihvatljiv, čini nam se ispravak koji je predložio Severjanov za **ЊЖЕ** 352₂₄, budući da ne treba sasvim isključiti mogućnost da je prevodilac smatrao ođ usko vezano sa *ξύλου* na koje se logički odnosi s obzirom na slaganje sa *μυμήσκομαι*. Naime, dok se ovaj posljednji slaže s genitivom, **ПОМІНАТИ** se slaže s akuzativom. Međutim, prisutnost **ЊЖЕ** umjesto **ЊМОУЖЕ** mogla bi u starobug. tekstu odgovarati sintaksi grčkog glagola.

Iako se u rukopisu čita jasno **ΠΡΟΠΑΨΑ** 353₁₆, Severjanov ispravlja krivo u **ΠΡΟΠΑ** **СА** zbog prilagođavanja grčkom *ἐφηπλώθη*. I ovdje kao i u drugim odlomcima (cf. 140₂₂) 3. l. sg. pasivnog preneseno je trećim l. pl. aktivnog (*dicitur: dicunt*) što uopće ne mijenja rečenični smisao. Na str. 354₁₈ Z. ne zapaža pogrešku u Severjanovljevu izdanju, koju su već drugi u tekstu ispravili, kao na str. 9 I. sveska, u vezi s riječju **ΠΟ ΡΑΔΑ**. Pisanje **ΠΟ ΡΑΔΑ** javlja se u Ma (Lk 1,3), a ne postoji u Su, gdje se jasno čita **ΠΟ ΡΑΔΟΥ**, upravo kao i na str. 57₁. Na str. 358₃ uspoređuje se **ΠΡΑΒ** sa *ἀμῆν* (= истина) ali i *ἀμῆν* od hebrejskog 'āmēn osim što znači 'istina' znači još i 'uistinu' (cf. W. Gesenius, *A Hebrew and English -Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1976, str. 53^a) pa stoga prilog **ΠΡΑΒ**, kojim se prevodi *ἀληθῶς* (cf. Miklosich, *Lex. s. v.*) ne zahtijeva nikakav komentar, jer je sam po sebi razumljiv. Bez Meyerova tumačenja (*Fehlübers. 26*) nije moguće shvatiti prisutnost **ΠΟΤΡ** **ΠΠ** 366₂₉ u starobug. tekstu, no Z. i C. ne mare za razliku koja je na prvi pogled vidljiva između **ΠΟΤΡ** **ΠΠ** (**ИМА**) i *ἄμεων* (*θνομα*) koje je prevodilac zamijenio sa *ὑπόμεων* ili je jednostavno pročitao neko slično čitanje u kakvom grčkom, nama nepoznatom kodeksu. Prema onom, što kaže Z. trebalo bi **ИЖЕ** 370₅ smatrati općim oblikom, a ne srednjim rodом umjesto **ИЖЕ**. Takvo, međutim, mišljenje čini nam se sasvim neodrživim, kad vidimo da i u grčkom tekstu s kojim se **ИЖЕ** savršeno podudara, dolazi neutrum ḏ

Komentar uz tekst na str. 373₂₇₋₂₈, tako jasan u Severjanova, Z. je pogrešno interpretirao, jer se dao zavesti jednom nezgodnom pogreškom. Veliki ruski filolog nije htio, suprotno onome što misli Z., kraticom **И** . . . označiti **ИΓΔΑ**, budući da se **ИΓΔΑ** **ΓΟΔЗ** u 27. redu savršeno slaže s grčkim *θραυ* *καυρός*, i ne manjka imenica **ΓΟΔЗ** koja dolazi iza **ИΓΔΑ**. Imenica **ΓΟΔЗ** manjka međutim u redu 28 iza **И** . . . kojemu prethodi **ОНЗ**. Time je Severjanov namjeravao upozoriti na **ИСТЗ** u redu 28, gdje doista manjka odgovarajući starobug. termin za grčki *καυρός*. Prema mišljenju ruskog filologa, **ΓΟΔЗ** bi dakle trebao stajati, s obzirom na redosljed riječi u grčkom, iza **ИСТЗ**. Tako na kraju primjedba 28 » **ИΓΔΑ** **ВМ**. **ИΓΔΑ** **ΓΟΔЗ** (**Сев**) или **ВРЪИМА**«, više zamršuje tekst nego ga razjašnjava. Ni Z. niti C. ne komentiraju Meyerovu primjedbu (*Fehlübers 27*) u vezi s prijevodom *τοῦ ἐλαίου* (čitano *τοῦ ἐλέου*) kao **ИМЛОСТЬ** 373₃₀, 374₁. Oba izdavača ne spominju ni mogućnost postojanja glose u grčkom tekstu (cf. 374₂₅) **ΜΑΣΛΑ** **НЕ** **ИМΛΗΤΟΥ** **ИЖЕ** **ИСТЗ** **ИМЛОСТЬ** 374₂₅ *ἔλαιον* *μη* *ἐχούσης* *ὅ* *έστω* *ἔλεον* koja razjašnjava brkanje zbog itacističkog izgovora riječi *ἔλαιον* o kojemu se prethodno govorilo. Čini nam se kao da je pred nama biblijsko *Kethibh Qerē* (pisano je, ali treba čitati).

Ponegdje se čini da Z. ne polaže veliku važnost na varijante grčkoga teksta koje mu predočuje C. Tako je potpuno zanemarena varijanta *τοῦ κωδύνου* rukopisa O koje odgovara **БЪДЗ** 374₁₃. Z. naime, ne samo da ne uzima u obzir fonetsku

Tako se događa i na str. 409₁₂. Zapravo Z. u bilj. 12 iznosi Severjanovljevu pretpostavku: »ΠΡΟΣΤΩΗ ΒΜ. ΠΡΟΣΤΟ« ne mareći za grčki tekst koji ima ἀπλός. Glasoviti ruski filolog imao je dovoljno razloga za svoje pretpostavke s obzirom na to da je poznao jedno čitanje ἀπλῶς, no pitanje se može smatrati riješenim, pa je dakle ta bilješka sasvim nepotrebna. Isto se može kazati i za čitanje ΠΑΜΑΝΗ 423₁₉ iz Severjanovljeva izdanja koje Z. ispravlja u bilješci zamjenjujući ΠΑ- s ΠΟ-. Ovaj ispravak je sasvim nepotreban jer je čitanje ΠΑΜΕΝΗ pogreška Severjanovljeva prijepisa, dok je u rukopisu jasno pisano ΠΟΜΑΝΗ. Bilo bi, štoviše, boije da se pogreška ispravila ne samo u »*errata corrigé*« na str. 10 već i u samom tekstu, kao što je učinjeno i na drugim mjestima, npr. u redu 18 sa ЖАТВЪЗІ, da ne idemo predaleko. Greška Severjanovljeva izdanja ТѢБЕ na str. 454₁₅ ispravljena je u tekstu u skladu s rukopisom, gdje jasno stoji ТѢБѢ, čemu Z. posvećuje sasvim suvišnu bilješku. U vezi sa СТѢНЬ »σκιά« 417₂₆, čudi nas što Zaimov ne daje istu primjedbu i na drugim mjestima, gdje stoji ista riječ (cf. Meyer, *Wb*). Treba li ga upozoriti da je u ovom kodeksu potvrđen, kako oblik СѢНЬ, tako i СТѢНЬ? U bilješci 2 na str. 421 uspoređuje čitanje ВЪЗА našeg kodeksa s onim iz Clo, ali tu bilježimo takvu pogrešku koja se ne može prešutjeti. Samo Z. sam može protumačiti kako se prezent ПРИМЕТЪ iz Clo može složiti s aoristom iz Su, ali ne vjerujemo da bi nas uspio uvjeriti, budući da u Clo nalazimo ΕΓΔΑ ΠΡΗΑΤ »μετά τὸ λαβεῖν«. Pogreška se treba pripisati najvjerojatnije prebrznoj provjeri s obzirom da se ПРИМЕТЪ nalazi dijelom u prethodnom, a dijelom u istom redu, ali ovdje se radi o prijevodu grčkog μεταλαμβάνη: ΔΑ ΝΕ ΟΣΦΑΔΕΝЬЕ ПРИМЕТЪ »ἴνα μὴ εἰς κατάκριμα μεταλάβῃη« (cf. *Clozianus Codex palaeoslovenicus glagoliticus*, ed. A. Dostál, Pragae 1959, 8^a 32 [431-432]). Na str. 467₁₄ u odnosnoj bilješci Z. kaže: »СНЛЪ без. гр.«. Ako, međutim, pogledamo grčki tekst, primijetit ćemo δυνάμεις. Što da kažemo – da Z. nije provjeravao grčki tekst? Na str. 496₂₆₋₂₇ u paralelnom grčkom tekstu koji je priredio C. čitamo jasno: ἡ γὰρ [...] εὐγνωμοσύνη (= БЛАГОВОЛЕНЬЕ БО), pa nam se Severjanovljeva primjedba »БЛАГО – ВМ. АШТЕ БЛАГО – (Сев)« čini posve neprijemnom. Severjanov se u biti mogao poslužiti samo čitanjem εἰ. Tu je razlog njegova tumačenja ali ne i onoga koje čitamo u novom izdanju gdje se trebalo poslužiti čitanjem ἡ da bi se izbjeglo – kako se često događa – upadanje u dosadne pogreške. Na str. 502 u bilj. 5 Z. se čvrsto uhvatio starog Severjanovljeva komentara koji je, međutim, raspolagao čitanjem ὅπου, dok paralelni grčki tekst ima ὅπερ što objašnjava i opravdava prisutnost ТО ЖЕ u redu 6. O varijanti ὅπου C. ne kaže ni riječi. U bilj. 26 na istoj stranici čitamo: »СТΡΑΔΑΒЪЗННН за гр. ὁ ἀποδανῶν (sic)«, no СТΡΑΔΑΒЪЗННН је prijevod грч. ὁ παθῶν (cf. Severjanovljevo izd.; u bilj. 25-27 iznosi čitanje ὁ παθῶν [sic]).

Pogrešna je interpretacija što je Z. daje u bilj. u vezi s ВНАѢ 510₂₅, budući da ona savršeno odgovara grčkom εἶδες, koje se nalazi u tekstu, a ne grčkom αἶδας ἄναειπ', kako bi on htio. Što se tiče ΤΟ 513₂₂ Z. troši prostor kad piše u bilj.: »ΤΟ ΒΜ. ΤЖ, φλην(sic)«. To je primjedba koju je svojevrjemenom Severjanov, raspoložujući samo čitanjem ταύτην, s pravom mogao staviti, ali ne Z. koji raspoložuje čitanjem ταῦτα. I ovdje C. ne smatra korisnim da potroši jednu riječ za varijantu ταύτην. Isto se može kazati i za ἐνάρετον (εὐάρετον, PG 114, 1213).

U nastavku ove neugodne recenzije moramo upozoriti Zaimova da ΜΑΛΖΙ ὄνϋρϋζϋζ 515₁₃ odgovara potpuno grčkom παρανοίξας, čemu nije potreban komentar, budući da παρανοίγνυμι znači 'otvaram malo pomalo, pritvaram' ('open at the side or a little, set ajar', Liddell-Scott, op. cit.). Dakle prilog ΜΑΛΖΙ neophodno je potreban zbog utvrđivanja značenja riječi οϋϋρϋζϋζ utoliko što οϋϋρϋστι sam po sebi odgovara grčkim glagolima ἀνοίγνυμι ἀναπετάννυμι. Zar u grčkom ne postoji odgovarajući termin za ΜΑΛΖΙ? Zapravo, on je sadržan u glagolu παρανοίγνυμι, pa ga nije trebalo popratiti s μικρόν ili s μικρῶ, da bi se izrazilo značenje koje je starobug. prevodilac oštro i izvrsno uočio. Još jednom preporučujemo Zaimovu da dobro pogleda grčki tekst koji ima pred sobom, jer, čini se da na str. 517 u bilj. 16 i 27, za nj ne mari baš mnogo. U redu 16. C. daje čitanje κατὰ τοῦ δικαίου, dok Severjanov bilježi: »κατὰ τοῦ ἀγίου (ПРАВЬ-ДНАГО)«. U redu 27 Capaldova teksta nema nikakve inverzije, već isti redosljed riječi kao u grčkom ΛΥΔΗ Η [...] ΚΛΗΡΟΣϋ »λαὸν καὶ [...] κλήρον«. Problem je mogao nastati za Severjanova koji navodi: »πάντα τὸν θεοφιλῆ κλήρον καὶ τὸν φιλόχριστον λαόν«.

Ne vidimo potrebu za tumačenjem riječi ΓΡΑΔЬЦЬ 519₅ koja odgovara grčkom κηπάριον. Oba su deminutivi te, ako je ΓΡΑΔЬ (cf. isl. *garður*) prijevod grčkog κῆπος na str. 243₇, 301₁₁, 349₁₆ i grčkog παράδεισος na str. 223₃₀, 224₁₈, 233₁₄₋₁₅, nema razloga da ga smatramo lijepim prijevodom za grčki κηπάριον 'vrtić, baštica' ili 'градинка'. U značenju 'ograđeni prostor, ograda, plot' ΓΡΑΔЬ se (cf. staronordijski *garðr*) podudara s kasnijim avetističkim *pairidaēza* i novoperzijskim *pālīz* 'vrt'.

Da bi se ispravilo ono što kaže Z. po uzoru na Severjanova koji se služi lat. prijevodom »*primum quod sperabat peccati confessione ad poenitentiam illum virum provocandum*«, tj. »след ѣго е пропуснато кь покaданию« u bilj. 10, 525 str. predlažemo da se uz pomoć Capaldova kritičkog aparata koji ima εἰς μετάνοιαν (525₉) poslije μὲν, eventualno stavi iza οϋϋβο, tj. u deveti red, кь покaданию. Ovom redosljedu odgovara i latinski tekst, ako ga promatramo u svjetlu grčkoga. Nakon ovog pojašnjenja, neka bude dopušteno jedno pitanje. Zašto Z. ne stavlja, kao što je to učinio u desetom i jedanaestom retku, potpuni prijevod διὰ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ πώσεως sadržan u grčkom kritičkom aparatu?

Što se tiče **ШТЕАРЪ** 526₁₆ (cf. 461₂₆), za koje prema Zaimovljevu mišljenju ne bi bilo potvrde u grčkom tekstu, smatramo korisnim navesti stereotipni izraz iz knjige Izlaska i Psalama: *ἀκτίρων καὶ ἐλεήμων*. Ovome u starobug. odgovara **ШТЕАРЪ ꙗ прѣмилостивъ** (cf. С. Северьяновъ, *Синайская Псалтырь*, Петроградъ, 1922, ps. 85,15). Sigurno je, čini se, da na ovom mjestu *ἀκτίρων* predstavlja pojednostavljenje formule dvaju pridjeva istog značenja, *ἐν διὰ δυοῖν* da tako kažemo, dok starobug. čuva strogo potpunu formulu. Još jedno pojašnjenje u vezi s bilj. 6 na str. 524 i bilj. 21 na str. 527. Umjesto da se zadržavamo na ispuštanju **ѦГО** u jednom i drugom slučaju, promotrimo dobro tekst: u njemu ćemo naći rješenje problema. U prvom je slučaju riječ **н** »*αὐτόν*«¹ zbog haplografije apsorbirana riječju **НАЖШТОУ** koja stoji iza nje. Što se tiče zamjene **н** s **н̄** (cf. 176₉, 192₁₉, 193_{5, 20, 27} *passim*). Kako nam zbog ograničenog prostora više nije moguće ulaziti u druge rasprave, ograničujemo se da upozorimo na to, da Meyer nije citiran ni na drugih *dvadeset* mjesta. Osim toga, možemo zabilježiti rekord za jedno kritičko izdanje: oba izdavača imaju ukupno preko tri stotine tiskarskih pogrešaka, popis kojih možemo na zahtjev predočiti.

Kakav zaključak možemo izvući na kraju ove recenzije koja se, kao nužna obaveza, nije mogla odbiti? Iz bilance pogrešaka i propusta proizlazi vrlo nepovoljno mišljenje. Možemo mirne savjesti reći, da se ovo raskošno izdanje pojavilo već zastarjelo: zastarjelo, barem, što se tiče starobug. komentara, a na nekim mjestima i onog grčkog. Ne poričući značenje i vrijednost fototipskih stranica kodeksa, ova dva sveska nisu trebala biti objavljena u ovakvom stanju, a još manje u izdanju Akademije nauka. Živo želimo da se ova naklada što prije iscrpi, te da se pripremi novo, ažurirano, revidirano i ispravljeno izdanje, dakao i što se tiče komentara, kojega se treba odreći, ako ga se već ne može prirediti kako treba i kako to dolikuje izdavačkom dostojanstvu Bugarske akademije znanosti.

Giuseppe Fermeglia

АПРАКОС МСТИСЛАВА ВЕЛИКОГО. Издание подготовили Л. П. ЖУКОВСКАЯ, Л. А. ВЛАДИМИРОВА, Н. П. ПАНКРАТОВА под редакцией Л. П. ЖУКОВСКОЙ. АН СССР. Институт русского языка. Издательство «Наука», Москва 1983, str. 525.

U dosadašnjim istraživanjima staroslavenskih evanđelja postoji veliki nedostatak, jer se temelje na jeziku i tekstu kraćih evanđelistara i četveroevanđelja, a nisu u njih uključeni dulji evanđelistari, iz kojih tek tu i tamo nalazimo po koji podatak. Razlog je u tome, što njihovi sačuvani kodeksi potječu iz početka i kraja 12. stoljeća,